

УДК 340.132.6

ЄМЧУК Л. В.,

**здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО ТА СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті розглядається методика вирішення Європейським судом із прав людини справ про порушення статті 8 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини. На основі аналізу практики тлумачення Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини зроблено висновок, що цей процес включає такі стадії: 1) встановлення прийнятності; 2) встановлення характеру зобов'язання держави в справі (яким є зобов'язання: позитивним чи негативним); 3) аналіз позитивного чи негативного зобов'язання в справі. Розкриваються критерії допустимості втручання в приватну сферу особи за практикою Страсбурзького суду.

Ключові слова: Європейський суд із прав людини, право на повагу до приватного й сімейного життя, «згідно із законом», законна мета, необхідність втручання в демократичному суспільстві.

Постановка проблеми. Конституція України визнала найвищою соціальною цінністю не лише людину, а й її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку. Тому такою цінністю стала майже вся сфера приватного й сімейного людського життя. Конституційно-правове гарантування прав і свобод у цій сфері, їх утвердження й забезпечення повинні ефективно визначати зміст і спрямованість діяльності держави, зокрема, задля практичного втілення принципу відповідальності держави перед людиною за свою діяльність.

Зазначені вітчизняні конституційні засади правового регулювання також зумовили потребу у визначенні суверенної й недоторканної «території» особистого та сімейного життя людини, обсягу прав, доступних для реалізації в цій сфері, а також в обґрунтуванні конституційно-правового механізму забезпечення такої реалізації, у тому числі меж допустимого втручання держави.

Актуальність дослідження правового регулювання приватного й сімейного життя в праві Ради Європи обумовлюється тим, що з огляду на суспільну потребу в реформуванні Конституції України можливим і необ-

хідним вважаємо вдосконалення конституційних гарантій прав людини та громадянина у сфері особистого й сімейного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Буде несправедливо сказати, що правове регулювання особистого й сімейного життя знаходиться поза межами уваги дослідників. Зокрема, деякі аспекти цієї проблематики розкрито в роботах Ю. Дем'яненка [1], С. Єськова [2], Ю. Кириченка [3], К. Мельника [4], В. Назарова [5], О. Негодченка [6], О. Онишко [7], В. Серьогіна [8; 9], О. Синегубова [10], О. Скрипнюка [11], Н. Стефаніва [12], О. Ткач [13].

Однак малодослідженим залишається правове регулювання приватного та сімейного життя за Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція), а також практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Мета статті полягає в розкритті методики вирішення Європейським судом із прав людини справ про порушення права на повагу до приватного й сімейного життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» Конвенції проголошує:

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом та є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної й громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Для застосування частин 1 та 2 статті 8 в практиці ЄСПЛ вироблено розгалужений тест. Він допомагає оцінювати, чи було порушення поваги до приватного й сімейного життя. Спершу ЄСПЛ встановлює прийнятність (чи підпадає певне відношення під дію частини 1 статті 8). Після цього переходить до аналізу того, яке саме зобов'язання держави (позитивне чи негативне) є предметом розгляду. Якщо зобов'язання є позитивним, ЄСПЛ аналізує, чи були вчинені державою достатні дії для відвернення порушення або відновлення прав. Порушення негативного обов'язку означає активне втручання та піддається аналізу на законність, наявність законної мети й пропорційність обмежень (хоча лише перший і другий критерії відзначаються дієвістю). Кожен із наведених критеріїв вміщує певні складові, які слід розглянути детальніше.

Вираз «згідно із законом» не лише означає, що можливість втручання передбачається законом, а й що той є доступним, наслідки його застосування – прогнозованими, закон не є свавільним і вміщує чіткі дискреційні повноваження суб'єкта-правообмежувача. Так, у справі «Головань проти України» йшлося про те, що податкова інспекція провадила обшук у квартирі, що належала спільно заявнику й заявниці, у якій ніхто з них не меш-

кав та яку заявник використовував винятково для професійної діяльності. ЄСПЛ дійшов висновку про відсутність порушення цієї статті, оскільки заявниця не була істотно пов'язана з квартирою, у якій провадився обшук. Таким чином ЄСПЛ підкреслив, що порушення права на повагу до житла особи може порушуватися лише за умови фактичного, а не юридичного зв'язку з ним [14].

Суд інтерпретує обмеження «згідно із законом» широко, включаючи в нього також такі параметри: передбачуваність обмеження [15], дотримання встановленої в національному законі процедури [16], чіткість дискреційних повноважень щодо правообмеження [17], недостатня доказова база судового рішення, що шкодить передбачуваності застосування закону [18].

Втручання визнається «необхідним у демократичному суспільстві», якщо воно проходить тест пропорційності втручання. У низці рішень ЄСПЛ конкретизував критерії балансування інтересів держави та особи. Так, для того щоб втручання було пропорційним, недостатнім є формальне обґрунтування для обмеження права [19]. Обмеження повинне бути обґрунтованим і не може засновуватися на застарілій підозрі [20]. Воно також повинне мати правову підставу в законі [21], засновуватися на всебічному аналізі доказів [22]. Обмеження повинне ґрунтуватися на гнучкому механізмі, що враховує особливості конкретної справи [23]. Особа, чії права обмежуються, повинна мати змогу висловити свою позицію перед органом, що здійснює правообмеження [24], і на неї не повинен перекладатися обов'язок щодо доказування [25].

Отже, тест на допустимість правообмеження складається з трьох критеріїв: «згідно із законом», «законна мета», «необхідність втручання в демократичному суспільстві» (пропорційність). Зауважимо, що лише два з наведених критеріїв (а саме перший і третій) є насправді дієвими, оскільки зазвичай у держав не виникає проблем із тим, щоб довести наявність у правообмеженні певної законної мети. Це так, адже ЄСПЛ намагається більше зосереджувати свій аналіз на законодавчих нормах для виконання своїх наглядових функцій, ніж на конкретному наглядовому заході, використаному в конкретній справі [26].

Висновки. Таким чином, за практикою ЄСПЛ порушення статті 8 Конвенції можуть мати дві форми: порушення позитивного зобов'язання (незабезпечення умов для реалізації права) та негативну форму (невиправдане втручання). Більшість справ у практиці ЄСПЛ стосуються другого аспекту.

Втручання не є виправданим, якщо порушено один із трьох критеріїв: законність обмеження, його законну мету та необхідність у демократичному суспільстві. Законна мета є найменш дієвим із цих критеріїв.

Втручання є законним за таких умов:

- закріплення підстави правообмеження в законі;
- здійснення правообмеження згідно з процедурою, встановленою законом;

- зрозумілість і доступність закону;
- передбачуваність наслідків застосування закону;
- закон, який встановлює підставу обмеження права, повинен захищати від свавілля;
- чітке обмеження дискреційних повноважень уряду щодо правообмеження.

ЄСПЛ тлумачить вираз «необхідне в демократичному суспільстві» як відповідність між метою та засобами її досягнення. При цьому засоби будуть вважатися непропорційними за таких умов:

- під час прийняття рішення не заслухано думку особи, чії права обмежуються;
- під час прийняття рішення обов'язок щодо доказування перекладено на особу, чії права обмежуються;
- не встановлено всі важливі обставини, у яких відбувається правообмеження;
- відсутність дискреційних повноважень, що робить закон автоматичним там, де він повинен бути гнучким;
- надмірна тривалість процедури захисту.

Розгалуженість і послідовність цього тесту необхідна ЄСПЛ для досягнення одноманітності в розгляді справ на виконання принципу *stare decisis*.

Література:

1. Дем'яненко Ю. Окремі аспекти значення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини для розуміння приватного життя як об'єкта кримінально-правової охорони / Ю. Дем'яненко // Юридичний вісник. Серія «Повітряне і космічне право». – 2013. – № 4. – С. 131–135.
2. Єськов С. Втручання у приватне спілкування: вітчизняний досвід регламентації у світлі резолюцій, конвенцій та стандартів Організації Об'єднаних Націй / С. Єськов // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2014. – № 2. – С. 107–113.
3. Кириченко Ю. Конституційне закріплення права на невтручання в особисте і сімейне життя в Україні та європейських державах: порівняльно-правовий аналіз / Ю. Кириченко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 5. – С. 34–40.
4. Мельник К. Іноземний та вітчизняний досвід становлення інституту захисту персональних даних / К. Мельник // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2013. – № 2. – С. 97–103.
5. Назаров В. Засада невтручання у приватне життя як засіб для захисту особи у кримінальному провадженні / В. Назаров // Юридичний вісник. Серія «Повітряне і космічне право». – 2012. – № 3. – С. 114–118.
6. Негодченко О. Таємниця кореспонденції, листування, телефонних розмов та спілкування в сучасних умовах: реалії та колізії / О. Негодченко // Право і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 55–61.

7. Онишко О. Гарантії забезпечення конституційного права громадянина на невтручання в особисте і сімейне життя / О. Онишко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 115–121.
8. Серьогін В. Зміст і обсяг права на недоторканність приватного життя (прайвесі) / В. Серьогін // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 4. – С. 88–97.
9. Серьогін В. Приватне життя як об'єкт конституційного права на недоторканність приватного життя / В. Серьогін // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 1(64). – С. 51–62.
10. Синегубов О. Зміст особистого немайнового права дитини на особисте життя / О. Синегубов // Наше право. – 2013. – № 8. – С. 34–38.
11. Скрипнюк О. Права і свободи людини та громадянина: міжнародні стандарти, національна практика та проблеми їх конституційної модернізації в Україні / О. Скрипнюк // Проблеми законності. – 2014. – Вип. 125. – С. 56–63.
12. Стефанів Н. Дотримання прав особи при наданні дозволу на втручання в приватне спілкування: практика Європейського суду з прав людини / Н. Стефанів // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 1. – С. 32–38.
13. Ткач О. Межі втручання в приватне життя особи в кримінальному процесі України / О. Ткач // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2014. – № 12. – С. 236–239.
14. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Головань проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/file/1442>.
15. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Алієв проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/171>.
16. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Акопян проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_a13.
17. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Беляєв та Дігтяр проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://european-court.ru/uploads/ECHR_Sergey_Volosyuk_v_Ukraine_12_03_2009.pdf.
18. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Кривіцька та Кривіцький проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_774.
19. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Гарнага проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_960.
20. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Геращенко проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_985.
21. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_822.
22. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Савіні проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_454.
23. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Тросін проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_940.

24. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Хант проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_126.
25. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Курочкін проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_841.
26. Background and Supporting International Legal Analysis for the International Principles on the Application of Human Rights to Communications Surveillance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://en.necessaryandproportionate.org/LegalAnalysis/principle-2-legitimate-aim>.

Емчук Л. В. Право на уважение к частной и семейной жизни в практике Европейского суда по правам человека

Аннотация. В статье рассматривается методика решения Европейским судом по правам человека дел о нарушении статьи 8 Конвенции о защите прав и основоположных свобод человека. На основе анализа практики толкования Конвенции о защите прав и основоположных свобод человека сделан вывод, что этот процесс включает следующие стадии: 1) установление приемлемости; 2) установление характера обязательства государства по делу (какими являются обязательства: положительными или негативными); 3) анализ положительного или негативного обязательства по делу. Раскрываются критерии допустимости вмешательства в частную сферу лица в соответствии с практикой Страсбургского суда.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, право на уважение частной и семейной жизни, законность вмешательства, законная цель, необходимость вмешательства в демократическом обществе.

Yemchuk L. Right to respect for private and family life in the case law of the European Court of Human Rights

Summary. The article reveals the step by step method of the European Court of Human Rights to resolving the cases of violation of Article 8 of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms. On the basis of interpretation of the Convention practice the author concludes that the process includes the following steps: 1) establishing eligibility; 2) establishing the nature of obligations of the state in the case (whether there is a positive or negative obligation); 3) analysis of positive and negative obligations in the case. There are disclosed the criteria for admissibility of intervention in the private sphere of a person for the practice of the Strasbourg Court.

The intervention is legitimate under the following conditions: intervention is based in law; there was no breach of the procedure of intervention; clarity and accessibility of the law; predictability of the effects of the law; the law that sets the foundation of restrictions on the right must be protected from arbitrariness; strict limitations on government discretion. The European Court of Human Rights has interpreted the phrase “necessary in a democratic society” as a fusion of the goal and the means to achieve it. This means are disproportionate if: the person is not given a right to be heard; the burden of proof was laid on a person whose rights are subject to restriction; not all the important circumstances were taken into consideration; lack of discretion that makes law rigid and automatic where it needs to be flexible; excessive duration of legal action.

Key words: European Court of Human Rights, right to respect for private and family life, legitimacy of intervention, legitimate purpose, necessity for intervention in a democratic society.